

FILOSOFIE

‘Ethiek *gaat* *vooraf* aan politiek’

Albert de Booij in gesprek met dr. Susan Neiman

Vele filosofen spreken over ethiek; van Aristoteles tot Kant, van Spinoza, Hume, Mill tot Nietzsche, Adorno, Heidegger, Rawls en uzelf. Allen hebben eigen invalshoeken, aanbevelingen en opvattingen. Maar wat is de gemeenschappelijke noemer, ofwel wat is dat nu eigenlijk: ethiek?

"Ethiek is simpelweg te omschrijven als een poging een antwoord te vinden op de vraag 'Hoe zou ik moeten leven?'. Bedenk daarbij dat deze vraag, die gewone mensen zichzelf hun leven lang stellen, zowel gaat over geluk als deugzaamheid en de relatie daartussen. ('Moet ik alleen maar handelen om mijn eigen welzijn te bevorderen?', 'Wanneer ik alles goed doe, word ik dan beloond met geluk?' 'Zo niet, moet ik dan toch goed handelen?'). Filosofen nemen de tijd grondiger en kritischer over deze vragen na te denken dan de meeste mensen. Toch komen ook zij niet met pasklare antwoorden en formules, tot teleurstelling van degenen die verwachten dat de filosofie hen voorkauwt hoe hun leven eruit moet zien. Volgens Socrates - die algemeen wordt beschouwd als de eerste westerse filosoof - is 'Ken uzelf' het eerste gebod van wijsheid, dat suggereert dat ieder individu een eigen antwoord moet vinden op de vraag hoe hij of zij zou moeten leven. Wat het ontbreken van formules betreft, zijn er nauwelijks verschillen tussen ethiek en wetgeving. Wetten zijn algemene principes en krijgen pas betekenis bij toepassing in specifieke situaties. 'Gij zult niet moorden' is in de meeste culturen een standaard ethische én wettelijke regel. Toch heeft men overal zijn eigen, vrij gedetailleerde wettelijke kaders, waardoor men - rekening houdend met zaken als nevenschade en zelfverdediging - hetzelfde feit in de ene cultuur als moord en in de andere als doodslag beschouwt.

Het bestuderen van ethiek levert dus geen algemene regels op die automatisch in elke situatie toepasbaar zijn, maar maakt wel reflectie mogelijk. Daardoor kunnen we onszelf, zoals Socrates zei, leren kennen of, in de visie van Kant, voor onszelf leren denken. Zulke reflecties kunnen overeenkomsten laten zien tussen de verschillende ethische denkers die u noemt (hoewel Martin Heidegger erom bekend staat dat hij zich niet met ethiek bezighield). De aandring om de menselijke waardigheid te respecteren is bij alle door u genoemde filosofen terug te vinden, hoewel ze toch van elkaar verschillen. Aristoteles meende dat slaven dat respect niet hadden, Nietzsche dacht hetzelfde over degenen die hij de Laatste Mensen noemde (een bijzondere moderne vorm van Filistijnisme). Beiden formuleerden menselijke waardigheid heel anders dan Kant, die er de basis van zijn categorische imperatief van maakte."

Hoe verhoudt ethiek zich tot politiek? Bestaat er zoiets als morele vooruitgang?

"Laten zien dat we ethische principes gemeen hebben is bijzonder belangrijk, zeker in het licht van de groeiende consensus dat ze niet universeel zijn, maar zich ook in elke cultuur en op elke leeftijd anders manifesteren. Het feit dat de Amerikaanse president Bush en vice-president Cheney marteling opnieuw invoerden, maakte deze verhoormethode nog niet acceptabel. Beiden zaten fout. De afschaffing van marteling was een der grootste verworvenheden van de Verlichting. Door deze methode opnieuw toe te staan heeft de regering Bush de sindsdien opgebouwde morele vooruitgang teniet gedaan. Driehonderd jaar geleden was het in Europese hoofdsteden heel normaal om toe te kijken

als iemand werd gevierendeeld. Pas toen deze praktijken werden afgewezen ging de mensheid er ethisch op vooruit.

Het beleid van Bush bewees dat vooruitgang niet onomkeerbaar is en kan worden teruggedraaid. Maar wanneer mensen er samen aan werken kan het proces steeds weer opnieuw ten goede keren. Het gekke was dat juist degenen die de regering Bush (terecht) veroordeelden voor de herinvoering van de martelmethode, riepen dat er geen vooruitgang was, of dat dit niet meer was dan een Eurocentrisch droombeeld. Sommigen zeiden dat Foucault gelijk had, die beweerde dat elke duidelijke stap in de richting van afschaffing van marteling alleen maar leidde tot perversere en meer sinistere vormen van macht. Tussen deze visies bestaat een diepe tegenstelling. Om hedendaagse marteling te veroordelen moet u geloven dat morele vooruitgang mogelijk is. Anders heeft u geen poot om op te staan. Door het bestuderen van ethiek kunt u dit soort gevaarlijke verwarring voorkomen."

U heeft meegewerkt aan de verkiezingscampagne van Barack Obama. Denkt u dat hij zijn beloftes zou kunnen waarmaken?

"Elk land moet zijn politieke paradigma creëren op basis van de eigen geschiedenis en cultuur. De verkiezingscampagne van Barack Obama, waaraan ik als vrijwilligster volop heb meegewerkt, heeft mij hoop gegeven dat er, zeker in de Verenigde Staten, al aan een nieuw politiek paradigma wordt gewerkt. Het was een echte, door het volk gedragen democratische campagne. Miljoenen mensen waren erbij betrokken. Niet om, zoals buiten de VS vaak is gesuggereerd, tijdens bijeenkomsten alleen maar te roepen 'Yes, we can', maar om zelfstandig talloze creatieve taken uit te voeren. Daarnaast konden mensen deelnemen aan wedstrijden, zoals het produceren van de beste televisiereclameboodschap. Degenen die niet tot de jonge filmmakers behoorden, moesten de spotjes aan de hand van een aantal criteria beoordelen via een slim opgezette internettoepas-

"Regering Bush heeft de vooruitgang teniet gedaan."

sing. Anderen schreven liedjes, professoren en staalarbeiders klopten op deuren en 45.000 advocaten stonden van zonsopgang tot zonsondergang bij de stembureaus om te voorkomen dat stemmen verloren zouden gaan. Deze vorm van actieve betrokkenheid is in Europa bijna ondenkbaar, omdat veel mensen de neiging hebben het politieke proces over te laten aan de partijen en aannemen dat de staat alles op de een of andere manier wel zal oplossen. De groene partijen vormen hierop een uitzondering."

"Het is voor Obama extra moeilijk de belofte die uit zijn campagne sprak waar te maken. Niemand had voorzien dat hij het zou moeten opnemen tegen een giftige combinatie van radicale, uiterst rechtse media en zakelijke belangen. De tijd zal het leren of het echt mogelijk is tegen hem in te gaan, maar belangrijk is dat zowel de regering als de vele groepen die zijn campagne steunden hun uiterste best doen om de burgerparticipatie in het democratisch proces levend te houden. Als voormalig campagnevrijwilligster krijg ik nog dagelijks een aantal emails met het verzoek mijn ver-

tegenwoordiger in het Congres te schrijven, of op andere wijze mijn steun te betuigen aan de initiatieven van Obama, van gezondheidszorg tot vrede in het Midden-Oosten. Wanneer ik in de VS zou wonen, zou er nog veel meer van me worden verwacht. Amerika kan op vele terreinen wat van Europa leren, maar Europa zou er goed aan doen het politieke paradigma dat de motor was van Obama's campagne eens goed te bestuderen. Europa neemt zomaar aan dat politiek een kwestie is van het in evenwicht brengen en verhandelen van bepaalde belangen. Het op deze manier zoeken naar een gemeenschappelijk belang, de originele res publica, komt hopeloos naïef over. Aangenomen wordt dat het enige belang dat we delen het vermeerderen van onze rijkdom is. Daardoor gaan politici in het beste geval lijken op managers, in plaats van op mensen die ons zouden kunnen helpen bij de zoektocht naar wat goed is voor iedereen. Obama en zijn volgelingen zijn oprecht bezig met het laatste, ondanks de krachten die hen proberen tegen te werken. Dit laat zien dat ethiek voorafgaat aan politiek en dat goede politieke paradigma's niet kunnen worden gecreëerd zonder ethische."

U geeft ons een algemeen concept van goedheid en een vooruitstrevende visie die hopelijk een basis mag vormen voor gelovige en seculiere mensen. Bent u desalniettemin niet bang dat de fundamentalistische krachten ons in de 21ste eeuw zullen trachten te overheersen met 'hun' goedheid?

"Ik ben natuurlijk bang voor fundamentalisme. Ik heb 'Moral Clarity' geschreven in de hoop gelovigen en seculiere mensen een gemeenschappelijke basis te geven. Fundamentalisme heeft vele wortels, maar het is naïef te geloven dat die op de een of andere manier allemaal met armoede te maken hebben. Het is eerder de walging voor de onderliggende oorzaken ervan. Een oude slogan uit de jaren tachtig - 'Degene die sterft met de meeste speeltjes wint' - is een prima omschrijving van de leegte en het nihilisme die een groot deel van de hedendaagse westerse cultuur kenmerken. Het belangrijk dat we leren begrijpen waarom dat zoveel mensen tegenstaat. De zogenaamde nieuwe atheïsten - Pierre Bayle bracht soortgelijke argumenten naar voren, maar wel veel grappiger - wijzen gelovigen af als stomme, irrationele mensen die richting zoeken. Religie heeft in feite niets te maken met moraal en is ook geen grondslag voor ethiek. Toch denken zowel fundamentalisten als atheïsten dat dit wel zo is en dat religie duidelijke aanwijzingen geeft hoe mensen juist moeten handelen. Dat is de reden dat ik 'Moral Clarity' begin met het verhaal van Sodom en Gomorra, waarin Abraham God lessen in ethiek geeft. Hoewel religie geen fundament is, kan zij een bron van kracht zijn bij het afdwingen van eerbied voor de Schepping. Eerbied is niet hetzelfde als vroomheid. Je kunt eerbied voor de Schepping voelen, zonder een duidelijk beeld van de Schepper te hebben. In tegenstelling tot vroomheid, zit er in eerbied iets van dankbaarheid, respect, verwondering en nederigheid. De belangrijkste is wellicht dankbaarheid, die gepaard gaat met de vastbeslotenheid iets terug te geven aan de wereld die ons de gift van het leven heeft gegeven. Degenen die deze emoties willen kanaliseren via bestaande religies moeten dat doen, zolang

"Fundamentalisme heeft niet altijd met armoede te maken."

ze erkennen dat ware religie niet van buitenaf kan worden opgelegd."

De kloof tussen hoe de wereld in elkaar zit en hoe hij in elkaar zou moeten zitten is groot. Is het dichten van deze kloof (tussen realisme en idealisme) bijvoorbeeld een taak van de ethiek? En mocht dichten niet lukken, zou ethiek dan een brugfunctie kunnen vervullen; als brug over een kolkende stroom van onrechtvaardigheid?

"Ethiek (en daarop gebaseerd politiek handelen) is een poging de kloof te verkleinen tussen wat is en wat zou moeten zijn. Die kloof is echter nooit helemaal te dichten, vanwege het bestaan van wat men vroeger natuurlijke kwaden noemde. Rawls zag dit: zelfs de ongelijkwaardige verdeling van talenten is een vorm van natuurlijke onrechtvaardigheid. Bovendien zullen we altijd te maken hebben met aardbevingen en ziekten. Het is daarom als mens een van onze taken om zo goed te zijn als we kunnen en een sociaal kader uit te werken dat natuurlijke onrechtvaardigheid zoveel mogelijk compenseert."

De Frans-Tsjechische auteur Milan Kundera schrijft ergens: 'Wij lopen met ons pijnlijke ik over de wereld te zeulen'. Zou ons beschadigd mens-zijn een gevolg kunnen zijn van vervreemdend dualistisch denken? Zou men positie kunnen innemen met de stelling dat het kwaad een eigen leven is gaan leiden vanaf het moment dat het goede is afgescheiden?

"Ik ben geen grote fan van Milan Kundera. Ik vind zijn beweringen niet bijzonder verontrustend en ook niet origineel. De beroemde regel van de Britse dichter Philip Larkin is wat mij betreft verontrustender, zeker voor ouders met opgroeiende kinderen: 'They fuck you up/Your mum and dad/They don't mean to/But they do'. Wanneer we Freud serieus nemen, rijst de vraag of het mogelijk is onbeschadigd op te groeien. Kundera's 'pijnlijke ego' heeft er niets mee te maken. 'Het leven', zoals Freud het zegt, 'is te moeilijk voor ons'. De kloof tussen wat is en zou moeten zijn kan zoals gezegd nooit helemaal worden gesloten. Ik geloof echter niet dat het helpt je voor te stellen dat goed en kwaad oorspronkelijk één waren, als je al kunt begrijpen wat de betekenis is van zo'n opmerking. Deze manier van praten impliceert een mysterieuze vorm van metafysica die

herinnert aan Augustines bewering dat het kwaad bestaat uit niets. Ik kan dus niet begrijpen hoe dat ons kan helpen wanneer we nadenken over het bestrijden van echte vormen van het kwaad die we tegenkomen in de wereld zoals we die kennen. Bovendien is het gevaarlijk

te suggereren dat dingen kwaadaardig noemen, wanneer ze dat ook zijn, dualistisch is. Kinderen verbranden was altijd al fout, of het nu ging om een offer aan Ba'al, genocide in Auschwitz of als 'nevenschade' in Vietnam."

Kan de filosofie ons helpen de wereld te veranderen? Welke rol ziet u weggelegd voor de filosofie, vandaag en in de toekomst?

"De filosofie versterkt ons gevoel voor de mogelijkheden die we hebben in de wereld. Door de vanzelfsprekend-

heden te bestuderen die we gebruiken om ons daarop te oriënteren, kunnen we ook de mogelijkheden in ons eigen leven vergroten. Het idee dat alle mensen, ongeacht hun afkomst, recht hebben op geluk is een filosofische gedachte die tijdens de Verlichting is geboren. Voor die tijd werd lijden algemeen gezien als een straf van God of de goden. De opvatting dat mannen en vrouwen fundamenteel gelijk zijn is een andere uitkomst van filosofische reflectie die een enorme rol heeft gespeeld in de veranderingen die in de wereld hebben plaatsgehad. Reflecties op de oorsprong en de organisatie van bezit zijn andere voorbeelden. In de vroege 'Stellingen over Feuerbach' van Karl Marx staat dat filosofen de wereld slechts interpreteren, terwijl het de bedoeling is haar te veranderen. Interpretatie is echter een

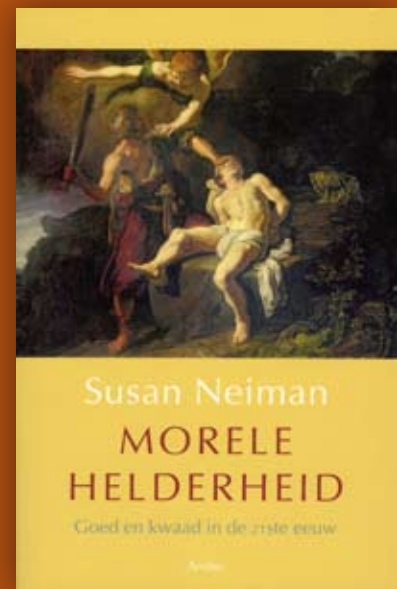
vorm van handelen, en hij zou de eerste moeten zijn om dat te erkennen. Denk aan bepaalde hedendaagse aannames die in de postmoderne gedachte vanzelfsprekend zijn: elke vorm van vooruitgang is bijvoorbeeld in werkelijkheid een meer subtiele en sinistere uitdrukking van macht en dominantie. Dit is Marxisme zonder hoop. Als je dat gelooft is het moeilijk voor te stellen dat constructief handelen verandering kan bewerkstelligen. Als je aannames, zoals ik dat doe in 'Moral Clarity', onderzoekt kun je tot heel andere conclusies komen over de mogelijkheden die het leven jou biedt."

Foto: Courtesy: Einstein Forum

Dr. Susan Neiman, geboren in Atlanta, Georgia, is directeur van het Einstein Forum. Ze studeerde wijsbegeerte aan de Harvard University in Cambridge, Massachusetts, en de Freie Universität Berlin en gaf les in filosofie aan Yale en de Universiteit van Tel Aviv. Neiman heeft een aantal boeken op haar naam staan, waaronder: 'Slow Fire: Jewish Notes from Berlin', 'The Unity of Reason: Rereading Kant', 'Evil in Modern Thought' en, in 2008, 'Moral Clarity: A Guide for Grown-up Idealists'. Dit laatste boek is in het Nederland verschenen onder de titel 'Morele helderheid: goed en kwaad in de 21ste eeuw'

susanneiman@speakersacademy.eu

ISBN 978-90-262-2155-9, prijs € 29,95
Bestel dit boek bij
speakersacademybookstore.nl

"De toestand van de totale menselijke moraal laat zich in twee zinnen samenvatten: We zouden moeten. Maar we doen het niet."
— Kurt Tucholsky —